

P. Thoenes

Das was ist,
soll nicht sein.
E. Bloch

1. Inleiding

Zolang al beschrijvingen en evaluaties van voorbije en bestaande samenlevingen deel uitmaken van onze westerse culturele bagage, zolang is ook de vraag naar de maakbaarheid ervan aan de orde gesteld. Dit begint al als de erfgenamen van het Westromeinse rijk zich afvragen of en zo ja, in welke vorm ze die erfenis willen aanvaarden. Moet het rijk weer worden hersteld? Wie moet dat dan doen, de keizer of de paus? Wat blijkt er dan van terecht te komen? En hoe maakbaar blijken andere gebieden te zijn: in het heilige land, in Oost-Europa en later in Afrika, Azië en Amerika? Overall veroveren we gebieden die we beschouwen als een Europese achtertuin. Hoe hebben we die vervolgens heringericht? Niet alleen elders maar ook in eigen huis gaan de herinrichtingsruzies hardnekkig door. Een mooi voorbeeld zijn de Wederdopers, die duidelijk als herinrichters te karakteriseren zijn. Ook elders ziet men geregeld dat de redding der zielen, het centrale thema van de godsdienstoorlogen, gepaard gaat met grootscheepse pogingen tot behoud of herbouw van specifieke maatschappijvormen.

In latere eeuwen wordt de gezochte herprogrammering vanuit politieke, militaire en religieuze gezichtspunten meer en meer begeleid door expliciete economische, sociale en culturele overwegingen. Ze komen naar voren als programmapunten in de burgerlijke revoluties, maar ook al als dagelijkse inrichtingsvragen in lopende procedures van de burgerlijke democratie. Een stuwende kracht voor de herinrichting gaat uit van de realisering van technische vernieuwingen. De hele negentiende eeuw staat in het teken van een stroomversnelling, die zich de gehele twintigste eeuw zal voortzetten. De technologische revolutie verandert de levensstijl, de gezinsstructuur, de stedenbouw, de mobiliteit, de klassenstructuur etc. en dwingt doorlopend tot groot- en kleinschalige herbezinning op en herbouw van het bestaande maatschappijmodel.

Van essentieel belang daarbij is dat in de laatste twee eeuwen de inrichtingsvraag mede gevoed gaat worden vanuit wetenschappelijke overwegingen.

Een meer omvattende analyse van die wetenschappelijke inbreng is een belangrijk thema in deze beschouwing. Wat is die inbreng geweest, wat is die inbreng nu en wat zou ze alsnog moeten en kunnen zijn? Met het oog hierop komen de volgen-

de aspecten aan de orde: de geschiedenis der verwetenschappelijking, het begrip-penkader, de behoefte aan maakbaarheid, de mogelijkheid van maakbaarheid en vooral de evaluatie van de huidige situatie.

Belangrijk is dat we ons er rekenschap van geven dat het begrip maakbaarheid altijd vanuit een dubbel perspectief wordt gebruikt, namelijk vanuit de wetenschappelijke mogelijkheid en de politieke wenselijkheid. Het rationele wordt in de discussie steeds gemengd met het voluntaristische. Hans Freyer citerend: 'Nur wer gesellschaftlich etwas will, kann soziologisch etwas sehen'. In deze analyse worden de wetenschappelijke en de voluntaristische momenten in samenhang beschouwd. Beide momenten zijn per periode een uitdrukking van een tijdgeest, die hen soms te zamen brengt en een andere maal ons als Januskop wordt voorgehouden.

2. Geschiedenis der verwetenschappelijking

Aan de geschiedenis van de verwetenschappelijking van de maakbaarheid der samenleving gaat nog een andere geschiedenis vooraf. In dat renaissancestisch voorportaal ziet men eerst de bewuste, humanistische mens naar voren treden, die zichzelf ziet als de in principe capabele maker van zijn eigen wereld. Die gunstige indruk van de eigen capaciteit, het *sapere aude*, wordt mede gestimuleerd door of, zo men wil, uitgedrukt in een zich voorspoedig ontwikkelende wetenschap, die de mens er meer en meer van overtuigt dat de wereld om hem ook door hem begrijpbaar is. Die twee groeiende overtuigingen omtrent het menselijk kunnen en kennen, komen dan ook al spoedig samen in wat we als een eerste ontwerp voor maakbaarheid kunnen zien: de *Utopia* van Thomas Morus. Daar wordt ons al een min of meer rationeel ontwerp van de maatschappij voor ogen gehouden, zij het deels bedoeld als kritisch commentaar op de bestaande samenleving. Die combinatie van kritiek en alternatief ontwerp zal in de eeuwen daarna de grondtoon bepalen van veel van het maatschappelijk maakbaarheidsdenken.

Daarbij komen in de loop der tijd twee aparte elementen naar voren, die zich niet altijd gemakkelijk laten verenigen. Enerzijds is er de wens om een zeer beheerste samenleving te maken, waar alles goed onder controle is met een duidelijke gezagsstructuur. Deze nieuwe maatschappij is in opzet door en door geregeld en vrij van rampen. Het grote voorbeeld is de Zonnestaat van Campanella¹, met een alwetende en alregelende hogepriester aan het hoofd. Het andere alternatief is een maatschappijverandering door een resolute terugkeer naar een veronderstelde natuur. Dit betreft een samenleving waarin niets van bovenaf geregeld is, zoals Amerigo Vespucci nog aan mocht treffen op de Kaapverdische eilanden en zoals dit later door Rousseau zal worden beschreven voor de door hem decadent geachte Franse samenleving.

Dat natuuralternatief is sindsdien altijd als mentale overweging beschikbaar ge-

bleven. Buiten anarchistische kringen werd het echter weinig als een werkzaam wetenschappelijk of politiek ferment gezien. Juist in het model van de geregelde en beheersbare samenleving deed zich de wetenschappelijke invloed gelden. We zien dit bij Saint-Simon, maar ook bij de meeste andere utopisch socialisten. Men zou geneigd zijn dat ook gedeeltelijk te laten gelden bij Marx en Engels. Die immers spreken over wetenschappelijk socialisme. In hun geschriften is echter eigenlijk weinig te vinden over die verwetenschappelijking van de maakbaarheid. Voor hen is maatschappijverandering een kwestie van strijd. Het nieuwe model moet, zeker in de beginfase, meer door de politieke wil van de partij worden veiliggesteld, dan door een rationeel-wetenschappelijke procedure.

Pas later ontstaat er, niet alleen in West-Europa maar ook in de Sovjetunie, een politiek-wetenschappelijk klimaat, waarin het plansocialisme naar voren komt. In het Westen via Hendrik de Man, Jan Tinbergen en vooral Karl Mannheim. Zij hebben aan de wieg gestaan van de zich na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelende verzorgingsstaat. Deze verzorgingsstaat was weliswaar niet ronduit socialistisch, maar stuurde toch op zijn minst aan op wat men toen een geleide economie is gaan noemen. Het idee van een geleide economie was trouwens ook in katholieke kring aanwezig, bij voorbeeld in het idee van de corporatieve staat. In de Sovjetunie was zeer nadrukkelijk sprake van een maakbaar geachte samenleving, zoals dit tot uitdrukking komt in de vijfjarenplannen, die de gezamenlijke vrucht waren van politiek gezag en rationele overwegingen.

De westerse verzorgingsstaat was zeker de vrucht van zowel politieke overweging als van wetenschappelijk inzicht. Het politieke gezag dat nodig was om de financiële overhevelingen van de sterken naar de zwakken mogelijk te maken, was aanwezig. Het werd, zij het soms om uiteenlopende redenen, door een democratische meerderheid gesteund. Dat gold zowel voor de wederopbouwfase na de Tweede Wereldoorlog, als voor het streven naar conjunctuurbeheersing daarna. De overheveling was ook niet louter een uiting van solidariteit. Zwaar woog ook het argument van de koopkrachthandhaving voor de lagere maatschappelijke regionen. Bovendien leefde het idee van een geleide economie niet alleen bij de socialisten. Vrijwel alle partijen geloofden in de wetenschap als een waardevol analytisch en voorspellend apparaat. Zo er al een elite in de burgerlijke democratie gezag kon laten gelden, wat betreft maakbaarheids-, inrichtings- en beheersbaarheidsvragen, was dat de groep van wetenschappelijk geïnspireerden en georiënteerden. Deze groepen kon men in ons land aantreffen bij instellingen als het Centraal Planbureau, het Centraal Bureau voor de Statistiek, de Sociaal Economische Raad, het Sociaal Cultureel Planbureau, de Rijks Planologische Dienst en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Deze combinatie nu van wetenschappelijk gelijkelijk op kenbaarheid, beheersbaarheid en maakbaarheid gerichte factoren, nam op een gegeven moment in kracht af. De volgende opkomende tegenkrachten speelden daarbij een rol:

1. het nationale beheersmodel werd aangetast door de storende werking van internationale marktgerichte krachten;
2. de democratisch gekozen regering werd minder geleid door nationale eensgezindheid dan in de wederopbouwfase mogelijk gebleken was;
3. het mede door de toegenomen welvaart gegroeide individualisme liet een emancipatiebesef op gang komen, waarbij bemoeienis van buiten af als hinderlijk en overbodig werd ervaren. Vooral de staat werd meer en meer gezien als een dergelijke bemoeial;
4. in de verzorgingsstaat ontwikkelden zich zaken die wetenschappelijk niet waren voorzien en evenmin wetenschappelijk corrigeerbaar bleken.

Het vertrouwen van de burger in de wetenschap nam steeds meer af. Er ontstond een vertrouwenscrisis, die zich ook in de maatschappijwetenschappen zwaar liet gelden. De maatschappij liet zich steeds minder door de wetenschap leiden, aangezien de op de wetenschap gebaseerde ontwikkelingen in de samenleving onvoorspelbaar bleken. We werden voortdurend verrast door verschijnselen die de wetenschap onvoldoende in het beleid had voorzien, bij voorbeeld de groeiende multiculturele samenleving, het wegvallen van de Europese grenzen, de plotseling verdwenen koude oorlog en niet in de laatste plaats het ons overvallende milieuberf. Was de wetenschap wel goed genoeg om de samenleving te adviseren of te leiden? Was er ook niet groeiende onzekerheid onder de wetenschappers zelf?

3. De waarde van de wetenschap

In het volgende wordt ingegaan op een nadere analyse van de veranderde politieke wil en de veranderde inschatting van de waarde der wetenschap. Het is mogelijk dat de maakbaarheidsgedachte, evenals elke andere ideologie, aan modes onderhevig is. Als we ons opnieuw, op min of meer rationeel veronderstelde gronden, gaan beraden over wat we nu voor de komende decennia als een redelijke mate van maakbaarheid en een acceptabele mate van wetenschappelijkheid in inrichtingsvragen zien, dan moet toch geprobeerd worden een reflectie te produceren die misschien wel als tijdgebonden, maar niet zonder meer als weer een nieuwe mode kan worden gezien. Voor elke in een bepaalde periode heersende ideologie kan achteraf gelden dat zij mede het produkt is van de culturele stemming van die tijd. Echter, zonder meer voortdobberen op die overtuiging valt niet te accepteren. De huidige maatschappelijke situatie wordt door te velen als uiterst ongemakkelijk ervaren. Vooral in de huidige tijd is het nodig een andere, zo wetenschappelijk mogelijke koers te bepalen. De vraag is hoe we die nieuwe koers zullen gaan benoemen. Wat levert een reflectie op de huidige maatschappelijke problemen aan diepgang op? Spreken we alleen nog maar over *peacemeal engineering*, toch over bijsturing, of zelfs al over sturing? Of durven we zelfs weer te spreken over ontwerprealisatie? Welke mate van maakbaarheid staat ons voor ogen?

4. Het begrip maakbaarheid

Het begrip maakbaarheid zelf is nauwelijks te beschouwen als een pure wetenschappelijke of technische term. Het is een breed begrip, zowel inhoud als vorm zijn in de tijd gaan schuiven. Het is daarbij toch wel degelijk een geladen woord met politieke, soms zelfs theologische boventonen, zoals te beluisteren is in de bijbehorende termen als bestemming, vervolmaking, bevrijding en verwezenlijking van idealen. Het is zeker niet in de laatste plaats de periodiek variërende waardering voor deze boventonen, die bepalend is geweest voor de mate van moed, waarmee we ons aan maakbaarheidsveronderstellingen zijn gaan wagen. Tevens is het begrip nooit keurig opgeborgen gebleven in één koesterende en oppoetsende discipline. We gebruiken het begrip hier in een sociologische context. Echter, het begrip werd ook gebruikt door bepaalde theologen, economen, filosofen, architecten en stedenbouwkundigen, die er elk vanuit hun specifieke behoefte een eigen invulling aan gaven. Tijdens de inrichting van de verzorgingsstaat werd het begrip algemeen aanvaard. Voor de economie was de maakbaarheid van het begin af aan meer een kwestie van beheersbaarheid. In mijn toenmalige (Thoenes 1961) definitie van de verzorgingsstaat is dat al te lezen:

‘De verzorgingsstaat is een maatschappijvorm die gekenmerkt wordt door een op democratische leest geschoeid systeem van overheidszorg, dat zich – bij handhaving van een kapitalistisch productiesysteem – garant stelt voor het collectieve sociale welzijn van haar onderdanen’.

Het gaat dan niet om de veronderstelde maakbaarheid van een volledige plan economie, maar om een beheerst kapitalisme. De conjunctuur werd mede crisis-resistent, doordat een garantie van consumptie op een bepaald niveau geacht werd de overproductie buiten de deur te houden. Voor de sociale sector werd gesproken over te geven garanties. Ook dit is eigenlijk geen ontwerprealisering in de complete zin van maakbaarheid. Het gaat meer om een rampenvermijndend verzekeringsfonds.

Maakbaarheid in de zin van inrichting geldt hooguit het reallocatiebeginsel. Er wordt een bepaald fonds gevormd en de overheid gebruikt dat fonds als stuurinstrument, zij het ter stimulering van economische groei, bij voorbeeld in achtergebleven gebieden, zij het als consumptiehandhaver in marginaal geworden groepen.

Denkend in het kader van natiestaten kan men stellen dat dit beheerssysteem voor een bepaalde periode, bij een groeiend Bruto Nationaal Produkt, een redelijke werkgelegenheid en een acceptabele interne homogeniteit, in een aantal West-Europese landen redelijk heeft gewerkt. De ‘revolutie’ van 1968 voorzag reeds dat er krachten zouden komen, die deze idylle zouden verstoren. Er ontwikkelde zich een diepgaande kritiek op het bestaande maatschappelijke model en een roep om een ander maatschappijmodel. Bij gebrek aan politieke kracht is die roep om verandering destijds geen werkelijkheid geworden. Beheersbaarheid was het haalbaar-

re, het andere was te avontuurlijk, leuk op de televisie, maar niet iets om bij ons in de straat echt te gaan doen.

Zelfs als men maakbaarheid reduceert tot beheersbaarheid, dan blijken er toch krachten tot ontwikkeling te zijn gekomen, die aan de in bovenstaande definitie gezochte stabiliteit veel afbreuk hebben gedaan. Nationale conjunctuurbeheersing was, zeker in kleine op export gerichte landen, vrij illusoir op de ruigere zeeën van het mondiale kapitalisme. Sociale zekerheid werd moeilijker te verwezenlijken, toen datzelfde kapitalisme haar productie verlegde naar lage lonen-landen, zonder zich veel te bekommeren om de werkgelegenheid in het eigen land. Evenmin schroomde voordien het kapitalisme om op grote schaal (gast)arbeid te importeren die, toen die niet meer nodig was, zeer vrijmoedig werd doorverwezen naar op een dergelijke toevloed nauwelijks berekende overdrachtsfondsen. Ook de op grote schaal doorgevoerde automatisering om aan de, internationaal gezien, hier te hoge lonen te ontkomen, stimuleerde een werkloosheid die noch financieel, noch sociaal in het oorspronkelijke garantiesysteem was in te passen. Zo gezien was er niet alleen geen sprake meer van maakbaarheid, maar zelfs niet van beheersbaarheid. Al heeft het resterende staketsel van de verzorgingsstaat waarschijnlijk een veel grotere maatschappelijke ontreddeering voorkomen.

Terugblikkend op de definitie is het interessant de vraag te stellen of het democratisch karakter van de politieke apparatuur de beheersbaarheid heeft geholpen of geschaad? Daarbij moet men mede in de overweging betrekken dat die democratie zelf ook van karakter veranderde. Een mede door de groeiende welvaart en toegenomen scholing tot ontwikkeling gekomen emancipatieproces gaf het aanzien aan een kiezersvolk dat zich steeds minder schaarde achter door de grotere collectiviteiten officieel nog gehuldigde lange-termijnbeginselen. Het gevolg daarvan was dat van de weeromstuit de grote partijen zich ten behoeve van de kiezersgunst gedwongen zagen een steeds zuiniger beleid te gaan voeren, of te doen alsof, dan goed was voor het beheersvermogen. Anderzijds kon het steunsysteem niet zo maar worden afgeschaft, aangezien alle partijen meedongen naar de stemmen van de gemarginaliseerden die van die steun afhankelijk waren.

Volledigheidshalve wil ik nog enkele opmerkingen maken over maakbaarheid op een lager niveau dan het nationale. Wat vooral tot de verbeelding spreekt is de maakbaarheidsdroom van de stedenbouwkundige. Interessant zijn daarbij door hem ontworpen steden als Canberra, Brasilia en Chandigarh, of dichterbij huis Lelystad en Almere. Het houdbaarst blijkt zo'n stad als officiële regeringszetel.

De eigen regering bouwt daar de eigen departementen, huisvest er de eigen ambtenaren en verzorgt minutieus de eigen plantsoenen. Het best is dat gelukt met Canberra in een keurig land als Australië; het slechtst in Chandigarh, de in steen gezette gemeenschappelijke droom van Nehru en Le Corbusier. Tienduizenden dakloze migranten hebben daar de stad overstroomd en zo goed mogelijk aan hun eigen behoeften aangepast. De regeringsgebouwen staan er zielig bij en moeten

bewaakt worden tegen terroristische aanslagen van de Sikhs.

In een relatief rustig land als Nederland zijn dergelijke overspoelingsrisico's minder groot. Toch is het interessant dat de stedenbouwkundige zelfs daar moet meemaken dat zowel Almere als Amsterdam-Zuidoost zich anders zijn gaan ontwikkelen dan hij zich had voorgesteld. Almere is qua maakbaarheid al weer een voorzichtig stapje terug, met een model dat allerlei reserveringen heeft gemaakt om zich aan latere ontwikkelingen aan te kunnen passen. Op het niveau van de steden blijkt zo gezien het peil van maakbaarheid groot, waar het de stenen betreft. Houdt de geschiedenis zich dan verder rustig, dan willen stenen en mensen nog wel bij elkaar blijven passen. Als die geschiedenis bewogener is, dan moeten de bordjes worden verhangen. Interessant is in dat opzicht Petersburg. Van de oever van de Njewa ziet men de grote gebouwen staan, zoals Peter de Grote die zich ooit in het zand als ontwerp heeft getekend: het paleis, de citadel, de gevangenis, het regeringsgebouw, de douane. Ze staan er nu nog in alle glorie, maar geen van die gebouwen heeft nu nog de bestemming die hun ontwerper ooit daarvoor gedacht had.

Uit dit vluchtige overzicht van het gebruik en de waarde van het woord maakbaarheid in diverse geografische, historische en maatschappelijke situaties blijkt hoe zeer per situatie, onder invloed van politieke en wetenschappelijke inzichten ter plaatse, maakbaarheid als begrip andere verwachtingen oproept en andere invullingen krijgt. We hebben het dan nog niet gehad over andere gebieden waarop maakbaarheid van toepassing is, zoals die in onze voormalige koloniën, in de ontwikkelingslanden en in de Sovjetunie en Oost-Europa.

We willen vervolgens de aandacht richten op wenselijke en mogelijke maakbaarheid, zoals we die in overweging zouden kunnen nemen voor Nederland in de komende decennia.

5. Hoe wenselijk is maakbaarheid?

Voor Nederland geldt dat het één van de landen is, die gemaakt is. Zie bij voorbeeld het gezegde 'God schiep de wereld en wij schiepen Nederland'. Dat gaat overigens niet alleen op in waterstaatkundig opzicht, maar ook voor een aantal andere aspecten, bij voorbeeld het agrarische. In Nederland heerst er vanouds een regel- en compromiscultuur, een noodzaak in een dichtbevolkt land met een arbeidzame en inventieve bevolking. Nu is regeling nog niet hetzelfde als ontwerprealisatie. Maar toch impliceert het een vorm van maakbaarheid. We stellen een regel op en veronderstellen dan dat die nageleefd zal worden. Doordat men zich niet altijd bewust is van het grotere principe achter de regel, ontstaat wel het gevaar dat de regelgeving door de eraan onderworpenen wordt ervaren als bureaucratische bemoeizucht.

Voorals de laatste decennia is er een overdaad aan gedetailleerde regelgeving

van de zijde van de overheid ontstaan. Zo zeer zelfs dat de controle op de naleving vaak niet eens goed meer mogelijk blijkt. Maar in het licht van de hieronder volgende opsomming kan men evenmin vaststellen dat we een graad van perfectie hebben bereikt, dat we op onze lauweren kunnen gaan rusten. Dit betreft de volgende punten:

1. Zelfs de meest geharde aanhanger van een vrije-markteconomie kan niet meer volhouden dat de Westeuropese werkloosheidspercentages kunnen geduid worden als voorbijgaande conjunctuurverschijnselen. De aanzetten ertoe zijn nog zwak en primitief maar er zal iets moeten komen als een grootschalig werkgelegenheidsbeleid. Beter nog ware wellicht een diepgaande herziening van onze opvatting over de rol van arbeid in de samenleving;
2. De werkloosheidsproblematiek wordt nog schrijnender in combinatie met een gebrekkig en onduidelijk allochtonenbeleid. Als men er niet over wil denken in termen van maakbaarheid, dan zou het toch minstens moeten in termen van beheersbaarheid;
3. Hoe maakbaar is het nieuwe Europa? Denken we te kunnen blijven staan bij het beginsel van een vrijhandelsgebied? Willen we op weg naar een Europese verzorgingsstaat, naar een Europees gezondheidsbeleid? Gaan we bouwen aan een lange termijn Europees cultuurbeleid?
4. Het allernoodzakelijkst is daarbij de vraag om een Europees en niet minder een Nederlands milieubeleid. Als we daar niet iets overtuigends en succesvols van weten te maken, dan zou ons wel eens een heel vervelend lot beschoren kunnen zijn.

Bovenstaande punten vragen om een herinrichting van de samenleving op grote schaal en vooral op lange termijn. De vraag is of de huidige democratie daartoe capabel is. Zij zou met name moeten beschikken over grote politieke partijen, die zich hier duidelijk over uitspreken en daarvoor adequate programma's weten te ontwikkelen. Het lijkt moeilijk vol te houden dat bovengenoemde vraagstukken anders kunnen worden opgelost, dan via stellingnames op grote schaal, op lange termijn en in een redelijke onderlinge afstemming. Een wijdverbreide angst om elders beslissingen te laten nemen, hangt mede samen met de aard van onze emancipatie. We houden niet meer van instellingen die voor ons dingen willen regelen, terwijl het toch niet over dingen gaat die we allemaal in onze eigen achtertuin ieder voor zich kunnen gaan beheren. De angst voor manipulatie door een onbekwaam en onbetrouwbaar geacht apparaat brengt ons in de volgende situatie: we achten ons wel slim genoeg om de problemen te zien, maar durven niet de delegaties aan, die alsnog tot een innovatief of herstellend beleid kunnen voeren.

Hiermee zijn we toe aan de volgende overweging: indien er sprake is van een wenselijkheid van een beleid in de zin van grootschalige maakbaarheid, wat voor kansen zijn daarvoor dan aanwezig? Wat zou dan opnieuw de rol van de maatschappijwetenschappen daarbij kunnen of moeten zijn?

6. De mogelijkheid van maakbaarheid

Ofschoon het hier vooral moet gaan om de wetenschappelijke bijdrage aan de maakbaarheid van de samenleving, kan ik het niet laten er nogmaals op te wijzen hoe belangrijk de voluntaristische, of zo men wil, de politieke component ervan is. Wat is de moed van de politieke ontwerpers, van de politieke partijen, wat is de goede wil van de meerderheid der bevolking? In ieder geval moeten die redelijk op elkaar afgestemd zijn in een al of niet democratische context. Maar de politieke wil alleen is soms niet voldoende.

De meest gedurfde, de meest brutale en grootscheepse poging tot herstructurering is de culturele revolutie in China geweest. De kracht van het leiderschap was groot, zij het misschien minder dan het geweest was. Er was een toegewijde elite met een enorme inzet. Ontzettend veel is er gebeurd, een explosie van dadendrang en uiteindelijk heeft er toch geen ware revolutie plaatsgevonden in de zin dat er een nieuw stelsel is aangetreden. Indien er in China toen een wetenschappelijke elite aanwezig was geweest die over de mogelijkheden van die onderneming had moeten adviseren, zou de geschiedenis dan een ander verloop hebben gehad? Beschikken we al over een maakbaarheidstheorie als een soort kansberekening? Die gegevens heeft over de invloed van de grootte, de welvaart, de homogeniteit en de voor-geschiedenis van het betrokken land van waaruit men uitspraken kan doen over wat men zich aan ontwerprealisering kan permitteren?

Nu, wat dan die wetenschap zelf betreft, ze moet dan wel heel stevig in de schoenen staan. Als sociale wetenschap moet zij een beeld hebben over de betrokken samenleving, zeker al in een sociografische zin, met een beschrijving van de demografische, economische, sociale, politieke en culturele basisgegevens. Liefst zag men die nog uitgebreid met een heldere weergave van het volkskarakter. Hoe moedig, strijdvaardig, inventief, solidair, opofferend en volhardend meent men de desbetreffende bevolking in te kunnen schatten? Hoe kenbaar is een bevolking? Steinmetz dacht daar in zijn nog onvolledige volkerencatalogus positief over. Tegenwoordig zal het niet meevallen een groep wetenschappers te vinden die een mondiale collectie van dien aard zou willen opzetten. Meer en meer raken we overtuigd van het onheil, die een vlinder in Kenya aan kan richten in de systematiek die we op trachten te bouwen voor Brazilië. En zelfs waar we met gecompute-riseerde feitenverzamelingen veel verder zouden kunnen komen dan waar Steinmetz in zijn stoutste dromen aan durfde denken, daar heerst nu een zodanige pluri-formiteit in interpretatiemethoden dat elke beleidsvoerder wel bijzonder brede marges aan moet gaan houden. Het zou hem helpen als er nog een duidelijke groep was die zich als wetenschappelijke elite durft op te stellen, als zodanig geëtiket-teerd en erkend, aan een bepaalde universiteit of in een bepaald instituut.

In het Westen is een zodanige groep niet te vinden en het is nog maar de vraag of het nog mogelijk is in de huidige situatie. Er hangt overal, misschien niet altijd

expliciet, maar daarom niet minder penetrant, een geur van postmoderne twijfel. We kunnen, zegt men, onze wereld niet werkelijk kennen. Wat we al menen te weten, kunnen we alleen maar uitdrukken in de beperktheid van het eigen taalspel. Elke vorm van missie is kwalijke propaganda en verhulde gevangenneming.

Vanuit die houding ontbreekt het aan een wetenschappelijke grondhouding, waarmee het mentale voorwerk kan worden gedaan voor een theoretische onderbouwing van een als wenselijk en mogelijk geacht maatschappijmodel. Voor de geconstateerde behoefte aan grootschalig lange-termijnbeleid ontbreekt nu meer dan ooit een menselijk of wetenschappelijk kapitaal dat daarvoor ingezet zou kunnen worden. Het liefst zou men alsnog de uitdrukking – nood leert bidden – aangevuld zien door de stelling ‘nood leert denken’. Helaas. Zo’n nood kan op den duur wel leiden tot besluitvaardigheid, maar dat hoeft daarom nog niet te geschieden op basis van een verantwoorde wetenschappelijke reflectie. Betekent dit dat de beleidswetenschappen machteloos staan? Wat betreft het aspect van het denken op grote schaal en op lange termijn heeft men de tijd niet mee.

Ook van hen zou men, wat dat betreft, kunnen spreken van een overwinteringsfase. Maar hun erfgoed blijft met name op een mesoniveau toch goed intact, ja is zelfs opgenomen in een proces van voortgaande effectiviteitsvergroting. Reeds enkele tientallen jaren blijkt dan dat in sectoren waar men behoefte heeft aan een oriëntatie op een lange-termijnbeleid, men geleerd heeft te gaan werken met scenario’s. Soms zijn die scenario’s overwegend kritisch, waarschuwingsscenario’s, zoals bij voorbeeld van de Club van Rome. Daarnaast is er ook een waardevolle oogst aan inrichtingsscenario’s. Het beleid hoeft zich daar niet aan gebonden te voelen. Dat kan ook haast niet in het gegeven type democratische orde. Maar het beleid kan er rekening mee houden als afstemmingsfactor. Zo blijkt dat te werken in de stedenbouw, in de ruimtelijke ordening, in de ouderenzorg, in het leger, in de gezondheidszorg, kortom, vrijwel overal waar men voorzieningen moet treffen voor een langere termijn.

Waarschijnlijk kan op die terreinen een meer relativiserende wetenschap in de vorm van het aanbieden van mogelijke alternatieven zich nuttig maken. Zij vervangt dan niet de politieke wilsvorming, maar voorziet in acceptabele rationele overwegingen.

7. Evaluatie

Voor een jubileumnummer van de *Sociologische Gids* kan een bijdrage over maakbaarheid van de samenleving niet ontbreken, aangezien er in de jonge jaren van de *Sociologische Gids* grote belangstelling was voor de opkomende beleidswetenschappen. De toegepaste wetenschap kon een nuttige functie vervullen voor een zich min of meer ordenende samenleving. Veel wat zich toen begon aan te dienen is inmiddels verwezenlijkt. Wat veertig jaar later verschaald lijkt is het idee

erachter, namelijk de theoretische reflectie over het wat en hoe van maakbaarheid.

De oorzaken ervan zijn kort samengevat als volgt. Op het maatschappelijke vlak was de maakbaarheid mede gekoppeld aan het idee van natiestaat als kader. De identiteit daarvan is discutabel geworden door voortgaande regionalisering, europeanisering en mondialisering. De geëmancipeerde burger was op korte termijn goed af. Hij zag wel dreigende rampen, maar had niet zo'n behoefte om ter voorkoming daarvan politiek in beweging te komen, althans niet in de zin van het ondersteunen van een lange-termijnbeleid, waarvoor misschien offers zouden moeten worden gebracht.

Op wetenschappelijk vlak wordt niet beschikt over, en ook niet erg gezocht naar een sociologische macrotheorie, van waaruit een werkbaar maatschappijmodel zou kunnen worden afgeleid. Daarmee moeten ook de beleidswetenschappen beperkt blijven tot, wat scherp gezegd, een *kurieren am Symptom*; een situatie die ze blijkbaar toch wel acceptabel vinden. Een hoger grijpen is algemeen wetenschappelijk ook niet in trek. De postmoderne filosofie vindt dat belachelijk en gevaarlijk. Daarmee is niet gezegd dat het de beleidsadviseur ontbreekt aan een ethisch besef. Maar het daarmee verband houdende advies gaat meestal het kader van een sociaal-psychologisch aanpassingsproces niet te boven. Maatschappijmodelerende theorieën zijn daarmee verlaten.

Er is sprake van een afnemende reeks van maatschappijinrichting naar beheer, naar kleinschalige innovatie, naar bij de mode aangepaste schoonheidstherapie. Die ontwikkeling is heel geschikt indien een samenleving toe is aan voltooiing en afronding. Ze is gevaarlijk als in diezelfde samenleving een gevoel heerst van bedreigheid, van falen en onontkoombaarheid.

Er is dan ook wel een reactie, zij het een cultureel-politieke. Die van een groeiend fundamentalisme, binnen afzienbare tijd van een groeiende militante oppositie en uiteindelijk van gewelddadigheid. Een sociale wetenschap die de politieke tekenen wel heeft gezien maar zelfs niet gepoogd heeft daar een acceptabel beleidsadvies tegenover te stellen, blijft in gebreke. De tijd heeft behoefte aan inspirerende, grootschalige suggesties om dat te keren, waardoor we ons bedreigd voelen. Er heeft al eens eerder een *trahison des clercs* plaatsgevonden. De beoefenaars van de beleidswetenschappen kunnen zich *qualitate qua* niet opbergen in het klooster der waardevrije wetenschap. Ze dienen zich bij voorbeeld uit te spreken over de gewenste toekomst van Europa, over het verwezenlijken van een trendbreuk in het milieubeleid, over een samenleving als geheel die anders met arbeid en arbeiders om kan gaan. Voor alles zou men hier een voorhoederol mogen verwachten van de wetenschappelijke periodieken, van de hiervoor genoemde bureaus maar ook van de wetenschappelijke bureaus en adviesorganen van politieke partijen. Voor de laatstgenoemde zou die rol moeten beginnen met een principiële kritiek op het programma van de eigen partij. Zoiets kan alleen gebeuren met een nieuwe bezetting, gevormd aan faculteiten, waar de beleidswetenschappen weer

grootschalig durven gaan denken. Misschien kunnen inspirerende sociale beleids-wetenschappen alleen maar floreren bij een stoutmoediger politiek klimaat. Natuurlijk durven we Danton niet meer na te zeggen, 'Pour les grands maux, les grandes remèdes'.

Maar op hun beurt moeten de beleidswetenschappen zelf ook een appèl durven doen op politiek en samenleving. Hun huidige afwezigheid bij de discussie over macroproblemen is benauwend. Dat grootschalig toegepaste geneesmiddelen soms tot nieuwe kwalen hebben geleid is maar al te waar. Desalniettemin kunnen de beleidswetenschappen niet volstaan met het op slot houden van de medicijnkast. Hun bijdrage zou op zijn minst moeten beginnen met vast te stellen waar ze door de inzet van macrosenario's de politieke discussie weer interessant kan maken. Tussen hollen en stilstaan moet er toch een waardige, voor de samenleving inspirerende, gang voor de beleidswetenschappen denkbaar zijn.

Noot

1. Tommaso Campanella, een Italiaans wijsgeer (1568-1639) schreef tijdens zijn langdurige gevangenschap in 1602 over de toekomststaat, de zogenaamde Zonnestaat. Dit werk verscheen in 1623 apart onder de titel Appendix Politica Civitatis Solis – Idea Reipublicae Philosophicae.

Literatuur

- Arts, W.A., e.a. (red.) (1992), *Tempora Mutantor. Over maatschappelijke verandering en ontwikkelingen in het sociale denken*. Ambo, Bilthoven.
- Doom, J.A.A. van (1989), *Rede en Macht*. VUGA, Amsterdam.
- Gouldner, A.W. (1971), *The coming Crisis of Western Sociology*. Heinemann, Londen.
- Habermas, J. (1985), *Die neue Unübersichtlichkeit*. Suhrkamp, Frankfurt.
- Heeren, H. (1993), *Van Sociografie tot Sociologie*. Utrecht.
- Illich, I. (1973), *Naar een nieuwe levensstijl*. Het Wereldvenster, Baam.
- Inglehart, R. (1990), *Cultureshift in advanced industrial society*. Princeton.
- Jung Chang (1991), *Wilde Zwanen*. Simon and Schuster, New York.
- Lepenies, W. (1985), *Die drei Kulturen*. München.
- Van der Loo, H., en W. van Reyen (1990), *Paradoxen van Modernisering*. Coutinho, Mui-derberg.
- Polak, F.L. (1948), *Kennen en keuren in de sociale wetenschappen*. Leiden.
- Thoenes, P. (1962), *De Elite in de Verzorgingsstaat*. Leiden.
- Thoenes, P. (1975), *Van Wetenschap tot Utopie*. Leiden.
- Wal, G.A. van der, en F.C.L.M. Jacobs (red.) (1992), *Vragen naar Zin*. Ambo, Bilthoven.
- Woldring, H.E.S. (1986), *Karl Mannheim*. Van Gorcum, Assen.